

DOROMB

Közköltészeti tanulmányok 11.

Szerkesztő
CSÖRSZ RUMEN ISTVÁN

Készült a
a HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont támogatásával
az Irodalomtudományi Intézetben

A borítón:
Petőfi emlékére készített rajzok Mendel Farkas *Versfűzéréből* (1877)
és Lokody Antal versgyűjteményéből (1880-as évek)
Lucian Blaga Egyetemi Könyvtár, Kolozsvár / Cluj-Napoca
(Ms. 3810. és Ms. 3029)

Könyvünk a Creative Commons
Nevezd meg! – Ne add el! – Így add tovább! 2.5 Magyarország Licenc
(<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/2.5/hu/>)
feltételei szerint szabadon másolható, idézhető, sokszorosítható.
A köteteink honlapunkról letölthetők. Éljen jogaival!

ISSN 2063-8175

Kiadja a *reciti*, a BTK Irodalomtudományi Intézetének
recenziós portálja és hálózati kiadója • www.reciti.hu
Technikai szerkesztő: Etlinger Mihály
Borítóterv, tördelés: Szilágyi N. Zsuzsa
Nyomda és kötészet: Fellini Kft.

STURCZ NOÉMI

Czuczor Gergely népies költészete és folklorizálódott versei

Bevezetés

Czuczor Gergely műveivel már sokan foglalkoztak, közülük kiemelkedik Zoltvány Irén, aki három kötetben adta ki *Czuczor Gergely összes költői műveit*,¹ továbbá Móser Zoltán,² akinek monográfiája a folklorizálódás vizsgálatában egyedüli kezdeményezés.

Czuczor Gergelynek, a XIX. században közkedvelt és elismert költőnek fontos szerepe volt a népies dalköltészet formálásában. Úttörője volt annak a mozgalomnak, ami Petőfinél teljesedett ki. Azonban amit ma Czuczorénak vélünk, az sem mind az övé. A kor jellemzője, hogy sok az egymást imitáló szöveg, s élő gyakorlat a közköltészeti strófák használata, beépítése is. Megnő a nyomtatott nyilvánosságot élvező szövegek száma, s a zenei eszköztár is tovább bővül a népies műdalok csoportjával, mely tipikusan a népszerű műköltészeti alkotásokat hordozza.

A következőkben Czuczor Gergely népies költeményeit és azon belül népdalait mutatom be, valamint azokat az utakat, ahogy az elit kultúrából érkező versek különböző formákban átszivárognak a néphagyományba, és ott más elemekkel keveredve, variálódva élnek tovább a szájhagyományban.³

1 CZUCZOR Gergely, *Czuczor Gergely összes költői művei*, kiad. ZOLTVÁNY Irén, 3 köt., Magyar remekírók 21 (Budapest: Franklin Társulat, 1899). A továbbiakban: ZOLTVÁNY.

2 MÓSER Zoltán, *Körülvesznek engem a dalok: A népdalgyűjtő és népdalíró Czuczor Gergely*, Gyurcsó István Alapítvány könyvek 17: A hét szabad művészet könyvtára (Dunaszerdahely: Zsámbék, Gyurcsó István Alapítvány–Apor Vilmos Katolikus Tanítóképző Főiskola, 2000).

3 E témában írt korábbi tanulmányom részben már érinti e kérdéseket: STURCZ Noémi, „Vers és népdal, műköltészeti szövegek a néphagyományban: Czuczor Gergely verseinek továbbélése a népzeneben”, *Credo* 29, 3. sz. (2023): 74–83.

Czuczor Gergely (Andód, 1800–Pest, 1866)

Czuczor népdalai már saját korában nagy ismertségre tettek szert. Tervezett egy gyűjteményt, melyben a nép számára írt dalait közreadja, de ez végül nem valósult meg.⁴ Voltak azonban önállóan megjelent kötetei, melyek szép számmal tartalmaznak népdalokat is. Ilyen például *Poetai Munkái* (1836) címmel megjelent válogatás, Toldy Ferenc szerkesztésében,⁵ vagy Czuczor népies költeményei (1854) Friebeisz István kiadásában.⁶ Utóbbi kapcsán Erdélyi János írja a megjelenés évében a *Pesti Napló*-ban: „Legközelebb, midőn népszerű dalai kiadattak, egy vevő belenézett a könyvecskébe s úgy találta, hogy a benne lévő dalokat többnyire emlékezetből tudja: s nem vette meg a könyvecskét.”⁷ Toldy Ferenc szerkesztésében *Czuczor költeményei* címmel 1858-ban jelent meg egy háromkötetes könyv, mely második kötete tartalmazta a népdalokat. A Franklin Társulat gondozásában három kötet jelent meg: *Czuczor népies költeményei* (1877), *Czuczor költeményei* (1887), valamint *Czuczor Gergely összes költői művei* (1899).

Czuczor Gergely népdalai

A népdalt mint irodalmi műfajt, melyben jellemzően népi vagy népiesnek gondolt toposzok jelennek meg, Czuczor különösen kedvelte. A meséktől a hőskölteményekig, a műfordításoktól a tudományos írásokig változatos műfajokban írt, költői munkásságában mégis a népdalok szerepelnek a legnagyobb számban. Czuczor népdalokhoz való viszonyát meghatározta, hogy ő a reformkori értelmiségnek olyan képviselője volt, aki maga ismerhette azt a közkultúrát, amit később felhasznált. Kortársai közül sokaknak csak úr–szolga kapcsolata lehetett azokkal az emberekkel, akikről a népiességet meg akarták tanulni, vagy akiknek szánták népies költeményeiket. Erdélyi János írja Czuczorról a *Pályák és pálmák* című munkájában (megj. 1886): „Czuczor közrendű szülőktől származva, tősgyökeres magyar vér gyermeke, tanulási pálya után is folytonos érintkezésben maradván a magyar étellel, roppant nyelvi kincsre tőn szert ez úton.”⁸ Az 1840-es évek elején kezd népdalok írásával foglalkozni, barátja, Toldy Ferenc biztatására és az Aurora-kör hatására.⁹ Czuczor külön a nép számára írta népies költe-

4 ZOLTVÁNY, 2:241.

5 CZUCZOR, *Poetai munkái*, s. a. r. TOLDY Ferenc (Buda: magánkiadás, 1836).

6 FRIEBEISZ István, *Czuczor népies költeményei* (Pest: Müller Gyula bizománya, 1856).

7 HORVÁTH János, *A magyar irodalmi népiesség Faluditól Petőfiig*, hasonmás kiadás (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1978, 1927¹), 294.

8 ERDÉLYI János, *Pályák és pálmák* (Budapest: Kisfaludy-Társaság, 1886), 302.

9 HORVÁTH, *A magyar irodalmi népiesség...*, 294.

ményeit, mert tapasztalatai azt mutatták, hogy a parasztságnak nincsenek megfelelő versei, melyekkel esztétikusan és jó modorban ki tudnák fejezni örömeiket vagy bánatukat.¹⁰ Abban a szellemben élt és alkotott, ahogyan az irodalmárok feladatuknak tekintették „a nemes anyagról lemosni a sarat”. Ez volt Czuczor szándéka is, többek között ezért fogott bele a népdalírásba. Népdalait önállóan is ki szeretne volna adni, ami végül elmaradt, de a kötet előszavát megírta:

[...] tisztességesen vigadni szép dolog [...], mint illik a becsület határai között [...]. Könnyebb a' szívének, ha egy kedves nótát eldúdolhat otthon vagy a' mezőn, úton vagy útfelen. Csak az a' kár, hogy nem talál s nem tud gyakran alkalmas éneket érzelmeinek kifejezésére. [...] Hogy tehát ezen hibát helyre hozzam, próba gyanánt egynéhányat közrebocsátok, 's, ha kapósak lesznek, többel elő is állok. A' mi ezen dalok nótáját illeti, azokat az éneklő ifjúságra bízom. [...] a' régi vagy valamely újonnan kigondolt nóta szerint el fogják tudni dalolni ezeket [...].¹¹

Az egyik legkedveltebb és legnépszerűbb népdalköltővé vált, melyről tanúskodik Erdélyi János gyűjteménye és Toldy írása is,¹² melyek szerint népdalait országsszerte énekelték. 1845-ig 78 népdalt írt, ebből Erdélyinél 23 szerepel a nép ajkán elterjedtek között. Ám népdalainak nagy népszerűsége és számos megjelenése (újságokban, gyűjteményekben) nem a nép körében való elterjedésüket igazolja, hanem az irodalmi körökben való népszerűségüket. Egyelőre csak az olvasóközönség számára elérhetőek ezek az alkotások, a parasztság körébe ekkor még nem jutnak el.

Vándorstrófák és sorparók

A XIX. században divatos volt régről ismert szövegeket egy megkomponált rendszerben újra felhasználni. A népdalírók a közkézen és közszájon forgó „szabad” versszakokat újra beemelik a köztudatba.¹³ A költők felfűzhetnek új strófákat, akár maguk írnak, akár meglévőket kontaminálnak, azaz vegyítnek. E szövegek nagyszerűségét az adja, hogy képesek voltak több társadalmi réteghez szólni, és az idő előre haladtával sem vesztek a vonzerejükből.

10 Uo., 294.

11 ZOLTVÁNY, 2:241.

12 D. SCHEDEL Ferenc, „Literatura [Pannonia. Virágfűzér {...}]”, *Athenaeum* 5, II. félév 14. sz. (1841): 210–220, 212.

13 Nemcsak a XIX. századi műköltészetben van jelen az ihletődés vagy akár a konkrét átvétel. Általánosságban elmondható, hogy a korszak irodalmából nem tudjuk kiszűrni a régebbi szövegeket, mert ugyanúgy jelen vannak és hatnak, bár változó mértékben.

Czuczor azzal illeszti össze a szabad strófákat, hogy kompozíciót készít belőlük. Történetet épít a vándorversszak köré, melyek egy része az erős műköltői jelleg (szókincs, rímek stb.) miatt később nem tud folklorizálódni. Czuczor módszerébe beleillik, hogy szívesen merít a régi hagyományból, és olyan sorpárokat használ, amelyeket sokan ismertek. A népdalimitációk akkor valósulnak meg a legjobban, ha bele is szerkesztették egy ismert népdalszöveg strófáit vagy sorait:

Én ültettem a rózsafát,
Más töri le a bimbóját,
Én szerettem egy szép barnát,
Más éli vele világát.

Az idézet Czuczor *A szerelem betege* című versének második versszaka. A költemény az *Aurorában* jelent meg 1837-ben (103–104), Erdélyi Jánosnál is megtalálható (II. 114). Az *Én ültettem a rózsafát* kezdetű szöveg Czuczor előtt már általánosan ismert volt. Sohasem kezdő versszakként fordul elő, hanem belső versszakként. Régebbi előképe ez lehetett: „Én aratom le a búzát, más eszi meg a pogácsát...” Ez a strófa a XIX. században szintén országosan elterjedt. Ugyanez a helyzet a következő sorpárral is, mely *A boros vándor* című költeményének első versszaka:

Bort ittam én, boros vagyok,
Haza mennék, de nem tudok,
Aki tudja, mért nem mondja,
Merre van az országútja.

A vers eredetileg Szilágyi álnévvel jelent meg az *Athenaeum* 1837. I. 33. számában (262.), valamint Erdélyinél (II. 498.) és Limbay Elemér *Daltárában* is megtalálható (IV. 44–45). Az első versszak után megjegyzés olvasható: „Némely újdivatú eredetiség vadászoknak meg kell jegyezni, hogy ezen négy vers rég ismeretes 's a' nép' szájában él.”¹⁴ Friebeisz István kiadásában¹⁵ *Régi népdal után* megjegyzés szerepel. Szintén a XIX. század elejétől ismert és közkedvelt strófa.¹⁶

Nemcsak versszakokat, hanem közismert sorpárokat is gyakran beemel népdalaiba:

14 ZOLTVÁNY, 1:251.

15 FRIEIBEISZ, *Czuczor népies költeményei*, 134–135.

16 CSÖRSZ RUMEN István és KÜLLŐS Imola, kiad., *Közköltészet 2: Társasági és lakodalmi költészet*, Régi magyar költők tára: XVIII. század 8 (Budapest: Universitas Kiadó, 2006), 500.

Kecskeméti határ felől
 Csillag ragyog éjfél körül.
 Én is oda való vagyok,
 Hol az a szép csillag ragyog.
Kecskeméti legény (1842), 3. versszak

Iszom a bort, rúgom a port,
 Szeretem a húgomasszonyt,
 Hipp hopp, heje haj,
 Nincsen eddig semmi baj.
Farsangon táncz között (1843), 4. versszak

Hideg szél fúj Mátra felől,
 A lelkem is fázik belül,
 Hol vegyek én melegítőt,
 Őszi éjjel fölhevítőt? [...]

Álom ide, álom oda,
 Rám nézz húgom, ne amoda...
Csaplárosné (1834), 1. és 4. versszak

Isten hozzád gyöngy viola!
 Kit szám gyakran megcsókola:
 Eszemben léssz migcsak élek –
 Migcsak bennem lesz a' lélek!
A sötét éj homályában (1837), 7. versszak

Istenem, Istenem,
 Ugyan mi lelt engem?
 Szólj, édes jó anyám,
 Te tudhatod talán.
Első szerelem (1835), 5. versszak

Czuczor Gergely 1833-ban az Akadémia népdalgyűjtési felhívására 14 népdalt küldött be.¹⁷ Küldeményének tartalmát Móser Zoltán publikálta először. Néhány sorpárt Czuczor ezekből a népdalokból is merít:

17 MÓSER, *Körülvesznek engem a dalok*, 199–228.

Iszom a' bort, rugom a' port,
Szeretem a' barna asszonyt,
Barna asszony ábrázatja,
Az vitt engem gyalázatra.¹⁸

Iszom a bort, rúgom a port,
Szeretem a hűgomasszonyt,
Hipp hopp, heje haj,
Nincsen eddig semmi baj.

Farsangon, táncz között (1843),
4. versszak

Ki ki borul, meg beborul,
S az én szivem csak szomorú,
Hogy ne volnék én szomorú,
Körül fogott engem a' bú.¹⁹

Komor az ég mindenfelül,
Többé talán ki sem derül,
Mint eget a sötét ború,
Körülvett engem is a bú.

Nem láthatja szeretőjét (1836),
1. versszak

Folklorizálódott versei

Czuczor Gergely népdaltermése nem kevesebb, mint 91 darabból áll,²⁰ melyekből Zoltvány Irén 35-ről állapította meg, hogy a nép ajkán is élnek. Zoltvány e meghatározás alatt azokat a megzenésített költeményeket érti, amelyek a Limbay Elemér által szerkesztett szöveggönyvben, a *Magyar Daltárban*,²¹ annak kottás kiadványában, a *Magyar Dal-Albumban*, valamint a Földes–Demeter-dalgyűjteményben²² és Erdélyi János háromkötetes antológiájában²³ megtalálhatók. Tovább vizsgálva Czuczor népdalainak elterjedését, egyre szembeötlőbb, hogy azon műveinek száma, amelyek a mai tudásunk szerint feltételezhetően folklorikus életet éltek, ennél jóval kisebb.

Ha egy vers műzenei megzenésítést kap, korántsem biztosíték arra, hogy a paraszti hagyományba is be tud illeszkedni. Sok költemény megragad egy bizonyos társadalmi réteg műveltségében, és onnan nem mozdul tovább. Egyes Czuczor-

18 Uo., 204.

19 Uo., 119.

20 A további népies költeményeit és *Paprikás verseit* nem sorolom ide.

21 LIMBAY Elemér, kiad., *Magyar daltár: A magyar nép dallamainak egyetemes gyűjteménye, dallam szerinti rendben*, 6 köt. (Győr: 1880–1888). A gyűjtemény tartalma 1200 dal; a IV. kötetben *Rövid értekezés a népdalról*, hozzá: *Dal-Album*, zongorára alkalmazta BOLLA Gábor és NEMESOVITS Antal, 6 köt.

22 FÖLDES József és DEMETER Róbert, kiad., *A legszebb magyar dalok válogatott gyűjteménye* (Budapest: Bucsánszky Alajos, 1876).

23 ERDÉLYI János, kiad., *Népdalok és mondák*, Magyar népköltési gyűjtemény, 3 köt. (Pest: Beimel József [1, 3], Magyar Mihály [2], 1846–1848). A továbbiakban: ERDÉLYI + kötetszám.

versek viszont valóban nagy területen megtalálhatók a népi oralitásban, szinte a nyomtatásban megjelent dallammal és szöveggel egyező alakban.

Egy versen belül is változó, hogy melyik versszak vagy sorpár kerül népi használatba, és melyek azok, amelyek széthúzó tulajdonságai miatt idővel kikapnak és nem élnek tovább a szájhagyományban. A műköltészeti alkotások közül annak van nagyobb esélye a paraszti környezetben való tovább élésre, amely bele tud illeszkedni a néphagyomány saját szövegrendszerébe. A népies műdalok nagy részében vannak bizonyos költői elemek, amelyek idegennek hatnak, és amelyek miatt a vers nem folklorizálódik, mert nem fér bele abba a szigorú keretrendszerbe, amely azt szabályozza, hogy mi olvadhat be a parasztság szellemi termékei közé, és mi az, ami abból kilóg. A vers szerkezete viszont nem befolyásolja a ráéneklés lehetőségét. Az, hogy mennyire tud illeszkedni a már meglévő dallamokhoz, nem befolyásolja a ráéneklés lehetőségét: a dallam is képes alkalmazkodni a szöveghez vagy fordítva, a szöveg is idomulhat a már meglévő dallamhoz.

Czuczornak most azok a versei következnek, melyek több versszakkal összeépülve maradtak meg a néphagyományban, vagy verseinek egy-egy strófája él népi használatban, és más, azonos szótagszámú versszakokkal éneklődtek össze.

Czuczor folklorizálódott népdalai általában a keletkezésük idejében divatos dallamokkal kapcsolódnak össze. Ezek terjesztésében nagy szerepe van a zenekaroknak és a népszínműveknek. A régebbi stílusú dallamokkal élő versek későbbi és esetleges jelenségek.²⁴

A továbbiakban teljes szövegi folklorizációnak tekintem azt, amikor nagy területen, több versszakkal található meg a Czuczor-versek, részlegesnek pedig azt, amikor az eredeti versből töredékek maradtak meg a népi emlékezetben.

24 A ráéneklés gyakorlata régies, a XIX. században is eleven elzártabb területeken.

1. Teljes átvétel

1.1. Fúj, süvölt a Mátra szele...

Alföldi legény

1.

Sárga csikó a paripám,
Azon mennék hozzád babám,
De a csősz tilosba kapta,
A bíróhoz behajtotta.

Bíró gazda, bátyám uram,
Kérem, adja ki a lovam,
Sürgetős az utam nagyon,
Subámat zálogba hagyom.

Sárga csikóm, rúgd fel a port,
Ne nézz árkot, ne nézz bokort,
Mire a nap nyugonni száll,
Ott légy velem galambomnál.

2.

Fúj, süvölt a Mátra szele,
Üngöm, gatyám repül vele,
Kalapom el is kapta már,
Tiszába vitte a tatár.

Istenadta falu nyája,
Ez is csak útamat állja,
Talán itt jár hét vármegye
Juha, borja és tehene.

Habos sárga csikóm nyaka,
Ujjnyi vastag a por rajta,
Meg ne utálj, kedves rózsám,
Hogy oly sötét poros orcám.

Subám zálog a bírónál,
Kalapom a Tiszán uszkál,
De a szívem itten dobog,
Forró lángja feléd lobog.

1845

Czuczor Gergely *Alföldi legény* című, két részből álló verse 1845-ben jelent meg a *Pesti Divatlapban* (I. 171). Friebeisz István is kiadta 1854-ben *Czuczor népies költeményei* című válogatásában (15). Megjelenései kottás kiadványokban, időrendben: SZÍNI Károly: *A magyar nép dalai és dallamai* (1865, 151. sz., lásd alább az 1872-es kiadásból);²⁵ FÖLDES–DEMETER: *Daltár*²⁶ (I. 93); LIMBAY Elemér: *Magyar Daltár* (I. 66.), *Magyar Dal-Album* (I. 45.); SZABÓ József: *Közkedvelt népdá-*

25 SZÍNI Károly, kiad., *A magyar nép dalai és dallamai* (Pest: Heckenast, 1865), 169, Nr. 151.

26 FÖLDES József és DEMETER Róbert, szerk., *Emlék: A legszebb magyar dalok válogatott gyűjteménye*, 1. füz. (Budapest: Tettey és társa biz., 1876).

lok gyűjteménye;²⁷ SZUNYOGH Lórándné: *Nótáskönyv* (184).²⁸ A szöveg utóéletéhez az is hozzátartozik, hogy egészen az 1960-as évekig kötelező tananyag volt a főiskolákon, gimnáziumokban és kántorképzőkben.²⁹

Mérsékelt. *G moll.*

U-ram, u-ram, bí-ró u-ram, Ad-ja ki a
fa-kó lo-vam: Si-e-tős az ú-tam na-gyon,
Subám zá-log - ba itt ha-gyom.

1. Uram, uram, bíró uram,
Adja ki a fakó lovam,
Sietős az utam nagyon,
Subám zálogba itt hagyom.

2. Fakó lovam, rugjad a port,
Ne nézz árkot, ne nézz bokort;
Mire a nap nyugvóra száll,
Ott legyek a galambomnál.

Ha csak az előbb felsorolt megjelenéseket nézzük, megállapítható, hogy Czuczor Gergely egyik legismertebb és legnépszerűbb költeményéről van szó. Nem csupán az írásos feljegyzések és a megzenésített költemények árulkodnak széles körű ismertségéről, hanem a népzenei adatok sokasága is, főleg a dunántúli, a felföldi és az alföldi régiókból.

A kottás kiadványokban általában az eredeti vers első részének 2–3. versszaka található meg, apró változtatásokkal:

Uram, uram, bíró uram,
Adja ki a fakó lovam,
Sietős az utam nagyon,
Subám zálogba itt hagyom.

Fakó lovam rúgjad a port,
Ne nézz árkot, ne nézz bokrot,
Mire a nap nyugvóra száll,
Ott leszek a galambomnál.³⁰

27 SZABÓ József (V.), *Közkedvelt népdalok gyűjteménye vagy rendszeres népdaliskola* (Nagybánya: Molnár Mihály, 1896), 307. sz. A gyűjtemény 532 népdalt közöl.

28 [SZUNYOGH Lórándné], *Nótáskönyv: 580 összegyűjtött magyar nótá dallama és szövege*, tan. JÓKAI Mór (Bécs: Eberle Józ. és Tsa., 1900), Nr. 184.

29 Katolikus Főgimnázium, Kassa, 1908, 1909, 1910; Királyi Görög Katolikus Kántortanító-képző Intézet, Eperjes, 1911. Arról nincs adatunk, hogy dallamot is hozzárendeltek-e.

30 SZÍNI, *A magyar nép dalai...*, 169, Nr. 151.

A legteljesebb formát Limbaynál találjuk meg, melyben az *Alföldi legény* strófáihoz a *Csaplárosné* kezdőversszakából is találunk áthallásokat.³¹

Comodo

Uram, uram, bi-ró uram,
 Aója kei a falco levam,
 Sietős az uram nagyon
 Sütám zálog-ba itt hagyom.

Jaj, be fázom, kívül-belül,
 Hideg a szél Mátra felől,
 Süvegem is elkapta már,
 Tiszába vitte a tatár.

A Sárosfán 1965-ben Szomjas-Schiffert György által gyűjtött adatban is felfedezhető a „Hideg szél fúj Mátra felől” motívum. A dallama nem ugyanaz a népies műdal, mint amelyekkel a kottás változatok szerepelnek.³²

A forrásokból látszik, hogy történt a szövegben egy korai változtatás, ami később állandósul. A kottakiadók módosítottak a szerzői szövegen, lehet, hogy a dallam miatt, s onnantól ahhoz kötnek vissza a variánsok. Ez egyben azt eredményezi, hogy a népszerű kiadványokban szereplő dalok nemcsak a felhasznált szövegben mutatnak azonosságot, hanem a dallamban is, s ezt követik a folklorizálódott példák is. A népi adatokban hasonlólt Vágfarkasdon (Kertész Gyula, 1958),³³ Hódmezővásárhelyen (Péczely Attila, 1934)³⁴ és Mohin (Kodály Zoltán, 1914)³⁵ találunk.

31 LIMBAY, *Magyar daltár*, 1:66.

32 <https://zti.hungaricana.hu/hu/44985/?list=eyJxdWVyeSI6ICJTXHUwMGUxcm9zZmEifQ.>

33 <https://zti.hungaricana.hu/hu/26584/?list=eyJxdWVyeSI6ICJWXHUwMGUxZ2Zhcmtbc2QgIn0.>

34 <https://zti.hungaricana.hu/hu/195867/?list=eyJxdWVyeSI6ICJGXHUwMGZhaiBzXHUwMGZjd1x1MDBmNmX0IGEGTVx1MDBlMXRyYSBzemVsZSJ9.>

35 <https://zti.hungaricana.hu/hu/188917/?list=eyJxdWVyeSI6ICJYcmFtIHVyeYW0sIGJcdTAwZWRYXHUwMGYzIHVyeYW0gIn0.>

A vers második részének tovább élése valamelyest másként alakult. A *Fúj, süvölt a Mátra szele...* szövegkezdetű népdalok azonos dallammal élnek a Dunántúlon, a Felföldön és az Alföldön. Jellegzetesen pásztor-, betyár-, rabénekekhez és balladákhöz kapcsolódnak, de a szövegük leggyakrabban Czuczor verse. Kodály Zoltán 1937-es *A magyar népzene* című könyvében *Kalapom a Tiszán úszkál* szöveggel mari és cseremisiz dallamokkal veti össze.³⁶ Valószínűsíthető, hogy a szöveg későbbi folyamatok eredményeként került egységesen erre a típusra. Egy ilyen dallam-standardizálódás oka feltehetőleg vagy népszínművek hatása, vagy még későbbi, XX. századi jelenség. Ezt a feltételezést erősítik a gyűjtők megjegyzései a modoros előadásra és az elsajátítás lehetséges forrásainál az iskola és a rádió megjelölésével.

A XX. századi gyűjtések során feljegyzett dallamok általában az *Alföldi legény* második részének 1. és 2. versszakával fordulnak elő szolnoki, békési, borsodi, hevesi, pesti, és fejér megyei adatokban. Köztük a legteljesebb Paulovics Géza által 1962-ben feljegyzett mezőtúri népdal:³⁷

Rusado Modoros Rádisk

1. Fúj, süvölt a Mátra szele

Jugem-galyám lobog belé

Kalapom is elkap-ta már

Tiszába vitte a daltár.

36 KODÁLY Zoltán, *A magyar népzene* [1937], példatár VARGYAS Lajos (Budapest: Zeneműkiadó, 1981), 23.

37 A kotta online elérhető, ahol további szöveg hallható és olvasható: <https://zti.hungaricana.hu/hu/31120/?list=eyJxdWVyeSI6ICJGXHUwMGZhaiwgc1x1MDBmY3ZcdTAwZjZsdCBhIElcdTAwZTF0cmEgc3plbGUifQ>

1.2. Jár a kislány virágos zöld mezőben...

A megcsalt leány

Jár a leány virágos zöld mezőben,
Fehér kendő lobog piciny kezében,
Barna legény, hej ne indulj utána,
Bánatvirág fakad minden nyomába.

Fehér kendő a szerelem zászlója,
Nem a világ, állj meg rózsám egy szóra,
Hús a berek, patak csörög az alján,
Gyere oda búslakodó kisleány.

Gyolcs az üngöm, kötőre van az ujja,
Nézd csak rózsám, felbomlott a galandja,
Jöszte ide, kösd meg szépen bokorra,
Nem kívánom ingyen, tedd meg csókomra.

„Barna legény, nem mék én a berekbe,
Galandbokrot sem kötök az üngödre;
Egyszer tettem, s átkozott volt az óra,
Melyben veled megállottam egy szóra.”

1837

Ez a vers 1837-ben látott napvilágot az *Aurorában*, a *Csalatkozás* párjaként, eredetileg *Legénynek ne higgy* címmel.³⁸ Megjelent még a *Közhasznú Honi Vezérben* (1842, 142), a *Szépirodalmi Közlönyben* (1858. 6. sz., 81.), a *Magyar Koszorúsok Albumában* (1863, 66. 1.), Limbay Elemér *Daltárában* (I. 21–22), valamint Friebeisz Istvánnál (141). Népszínmű dalaként is ismerhették, pl. *A legény boldnja: Kóródi Péter népszínművének összes kedvelt dalai*, No. 13. Több kiadványban, köztük Mátray Gábornál *Az alföldön halászegény vagyok én* 5. versszakaként található meg.

A néphagyományban mezősegi és kalotaszegi adatokban bukkantak fel a vers bizonyos strófái. Első feljegyzése: Szék, Lajtha László, 1940. Kezdősorként a Mezőségen, Széken és Magyarországon találkozunk Czuczor versével. Mind-egyik esetben szinte ugyanazok a változtatások szerepelnek: az első sorban a *zöld* jelző helyett *szép* vagy *kis* melléknevek szerepelnek, a második sorban a *piciny*

38 ZOLTVÁNY, 2:250.

helyett *mindkét*. Az első két sort ezután minden esetben a második versszak első két sora követi. Ezekben a változtatások: a *legény* helyett *kislány*, a *fakad* helyett pedig *virágzik* áll. A Lajtha László gyűjtötte széki változat őrzi a legtöbb versszakot.³⁹ Dallama a kezdősor ismétlő, *Kék nefelejcs ráhajlott a vállamra* típus.

Rubato parlando

♩=100 ♩=92

Jár a kis-lán vi-rá-gos zöl-d me-ző-ben

♩=76 ♩=108 ♩=69 sic

Fe-jér ken-dőt lo-bog-tat két ke-zé-ben

♩=80 ♩=60 sic

Fe-jér ken-dő ja sze-re-lem zás-ló-ja *N-*

♩=72 7=♩

nem a vi-lág ájj meg ba-bá-m egy szó-ra

♩=84 ♩=92 3

Hús a be-rek pa-tak me-nye-n az al-ján

♩=66 ♩=60 ♩=66 5 sic

Gye-re o-da bús-la-ka-dó kis le-ján *m*

♩=69 3

Bar-na kis lán ne in-dulj el u-tá-no *m*

♩=72 5

Bá-not vi-rág vi-rá-go-zi-k nyomá-bo

39 Kiadása: LAJTHA László, *Széki gyűjtés*, Népzenei monográfiák 2 (Budapest: Zeneműkiadó, 1954), 48. sz., 1-2. versszak.

A folklorizációnál gyakori jelenség, hogy az idő előrehaladtával a vers lényege, az első vagy valamelyik belső strófája megtalálható a teljesen szabályos népköltési rendszerben, merthogy bele tud illeszkedni egy műfaj – leggyakrabban szerelmi dalok vagy keservesek – már meglévő szövegelemei közé. Olyannyira, hogy a strófák között logikai ellentmondások lehetnek. Az első versszak elindít egy történetet, majd egy keserves szöveg követi második versszakként. A következő magyarszováti példa⁴⁰ jól mutatja, hogy nem az a fontos, illeszkednek-e egymáshoz a strófák olvasmányként vagy szöveges üzenetként. Valójában az, hogy a néphagyományban milyen szövegek kerülnek egymás mellé, elsősorban *zenei* jellemzőktől függ. Az, hogy rá tudják-e énekelni már ismert dallamokra, mindennél fontosabb vonzó erő. A magyarszováti változat, a pszalmódizáló stílusú, ékesített előadásmódú dallamokhoz tartozik, mely a pontos igazodás kedvéért az első sorban 15 szótagossá bővül. A típus Kolozs és Szolnok-Doboka megyékben található meg a legnagyobb számban, lírai panaszdalok és hangszeres darabok tartoznak hozzá.

De jár a hirtány vi - ná - gos de virágos szép mező - ben

Fe - lés kenő - dő lohog szü - vén kezé - ben

Fehér kenő - dő a szeme - ben Zász - ló - ja

De azt sze - relem a - hit nem mel - lett só - sa

40 Cigánytánc, Magyarszovát, gy. Kallós Zoltán et al., 1962; AP 5223/c. <https://zti.hungaricana.hu/hu/38474/?list=eyJxdWVyeSI6ICJKXHUwMGUxciBhIGtpc2xcdTAWZTFueSB2aXJcdTAWZTFnb3MifQ>

1.3. Ha kél az ég szép hajnala...

Szántó legény dala

Ha kel az ég szép hajnala,
Kezemben az eke szarva,
Ekém előtt négy tulok jár,
Csákó, Szilaj, Gyöngyös,
Bogár, Jézus segélj, haj.

Végig szántok az ugaron,
Járok, kelek gyöngyharmaton,
Csillogó hús gyöngyharmaton,
Mezei szép virágokon.
Haj no Csákó, haj!

Kis pacsirta, ég madara,
Szánt fölöttem, zeng a dala,
Párja vígan száll elébe,
Csalogatja a fészkebe.
Hajsz te Szilaj, haj!

Szántó pajtás, kis madárkám,
Nézz le, nem látod-e babám?
Hej ha én fönn lebeghetnék,
Mindig babám felé néznék.
Csáli, Gyöngyös, haj!

Majd ha a nap dél felé kel,
Eljön rózsám az ebéddel,
Tudom, ízes lesz ételem,
Hisz ő együtt eszik velem.
Haj no Bogár, haj!

Még csak egy-kettőt fordulok,
Pihegve jár már a tulok,
Megetetek, megitatok,
S estig könnyen tovább szántok.
Hó ha, hó no, hó!

1842

A *Szántó legény dala* eredetileg a *Mezei Naptár* 3. évfolyamában jelent meg (1842, 62–63). A vers megtalálható egyéb szöveges gyűjteményekben, például Erdélyinél (II. 435) és a Limbay-féle *Daltárban* (II. 122), mindkét helyen a megjelenéssel egyező formában. A folklorizálódott verset az Észak-Dunántúlon, a Dél-Alföldön és Széken találjuk meg.

A vers négy sorához ötödiknek egy refrénsor kapcsolódik, melyben az ökrök neve hangzik el sorban. A folklorizálódott szövegekből ezt mellőzik, és általában állandósul a *Jézus/Isten/Uram segélj, haj* refrénsor. A népi változatokban jellemzően az első két versszak maradt meg.

A legteljesebb adat a széki dallam, Szabó Varga György repertoárjából.⁴¹ Az első négy versszak szerepel egymás után, szinte tökéletes mása az eredeti versnek, csupán annyiban tér el, hogy a refrénsort minden esetben kihagyja. A népdal nyolcsoros, így az énekes egy versszakra összevon két versszakot. Régies dal-

41 Szék, gy. Kallós–Falvay, 1972. AP 10 117 b. Forrás: <https://zti.hungaricana.hu/hu/81646/?list=eyJxdWVyeSI6ICJIYSBrXHUwMGU5bCBheiBcdTAwZTlnIHN6XHUwMGU5cCB0YWp uYWxhIn0>

Parlando ♩ = cca 104

1. /Ej, de s/ Ha kél az ég szép hajnala,
 Kezembe' j az eke szarva,
 Ekém előtt négy tulok jár,
 Csákó, Szilaj, Gyöngyös, Bogár,
 Végigszántok az u- ga- ron,
 Já- rok - kelek gyöngyharmaton,
 Csil- logó kis gyöngyharmaton,
 Mezei szép virágakon.

lammal él együtt, melynek Széken vannak további 12 szótagos változatai (*Sohase vétettem Szeben városának...*).

A vers élete zenei szempontból kétfelé ágazik: az észak-dunántúli és az alföldi adatok ugyanazzal az emelkedő dallamtípussal élnek együtt. A széki régi stílusú dallammal való társulás egy esetleges ráéneklés és összeolvadás eredménye lehet, hasonló a fent említett *Jár a kislány virágos zöld mezőben* esetéhez. A Czuczor-versek itt stilisztikailag beolvadnak a repertoárba, a keserves vagy szerelmi tematikájú szövegek közé, hiszen a paraszti világban a szöveg és dal összeolvadása az elsődleges megtartó erő.

1.4. Bokorban eprésző kisleány ül...

Eprésző leány

Bokorban eprésző kis leány ül,
Csendes a zöld pagony kívül belül,
De közel kis madár zeng az ágon.
S aranyos lepke csügg a virágon.

„Gyönyörűm, csicsergő kis madárkám,
Szállj alá, szállj alá, röpjél hozzám.
Aranyom, szép szárnyu hímes lepkém,
Ne távozz, ne távozz, jőj, jőj felém.

Ah aki megfogná a madárkát
Od' adnám neki e tölt kosárkát.
És aki megfogná mind a kettőt,
Be tudnám szívemből szeretni őt.”

Amint a leányka így sohajtoz,
Megzörren a bokor és ingadoz,
A madárka suhan távol ágra,
S a lepke ellebeg más virágra.

„Féreg egye, rossz fa, gyökeredet,
Ragya pusztítsa el leveledet,
El a kis madarkát, s a tarka lepkét
Előlem, oh gonosz, mért rezzentéd?”

Míg a kis lány így szól epedve,
Egy szép ifju vadász lép elejbe:
„Oh ne sohajts, anyád szűz zsengeje,
Gyöngé erdóm legszebb csemetéje.

A madárka híved, úgy sem lenne,
Ha szerét tehetné, elröppenne,
A lepke csapodár és változik,
Aranyos szárnyiból kivetkezik.

Ha mégis madár kell, s arany lepke,
Én majd fogok neked, szép kedveske,
S akkor, amit mondtál, megtennéd-e,
A vadászt szívedből szeretnéd-e?”

„Fogj, oh fogj madarkát, s arany lepkét,
De szerethetlek-e, nem tudom még.
Légy mégis, szép vadász, itt a tanyán,
Megkérdem előbb, mit mond rá anyám.”
1835

Eredetileg 1835-ben az *Aurora* 40. lapján jelent meg, valamint szerepel a Földes-Demeter-féle dalgyűjteményben is (1. 29).

Tetszés merint. *Földes-Demeter:*
19. sz. *Emlék. 1876.*

1. Bo. kor-ban ep-ré-sző kis le-ány ül,
Esen-des a zöld er-dő ri-vül be-lül;
Még-is egy kis ma-dár zeng az á-gon,
A-ra mys lep-re csüng a vi-rá-gon. (Egyjuttotta Földes.)

Népzenei gyűjtések során felföldi és székelyföldi folklorizálódott változatai kerültek elő. Legelső feljegyzései Kodály Zoltánnál 1912-ben *Bokorban epré-sző kisleány ül* vagy *Erdőben eprésző kisleány ül* szövegkezdettel fordulnak elő. A folklorizálódott változatokban gyakori, hogy a versszakok nem az eredeti logikai sorrendben követik egymást. A második versszak majdnem minden esetben kimarad, s jellemző a nyolcadik és a kilencedik versszak összevonása. Találunk példát arra is, hogy ha az énekes befejezetlennek érzi a történetet, akkor hogyan kerekíti le: vagy új elemeket költ, vagy a fel nem használt versszakokat illeszti össze, hogy teljes legyen az elbeszélte történet:

„Kisleány, kisleány, mit mond anyád,
Szabad-e szeretni a jó vadászt?
Jó anyám azt mondta feledjelek...”

.....⁴²

„Ne kérdezd anyádat, kisangyalom,
Mefogom mindkettőt, neked adom,
S a vadász dühében a fának ront,
A fának ágára ily átkot mond.”⁴³

Szöveg szempontjából legteljesebb változat a kászoni, melyet hét versszakkal jegyeztett fel Kodály Zoltán.⁴⁴

1. Csak-e van ep-it-mo kis leány-kei il,
 Ken-deo a zöld er-dö ki-nek-kei-kei-kei
 Me-ges egy kis ma-dár rang ae á-gon,
 A-ma nyos lep-kei csing a vi-sz-gon.

Vannak dallamok a XIX. században, melyek adatolhatóan műköltészeti szövegekkel élnek. Ilyen ez a dallamtípus is, mely tipikusan és kizárólagosan ezzel a szöveggel fordul elő. A típus német eredetű, a magyar daltörténet biedermerier korszakára jellemző stíuselemekkel,⁵⁹ szekvenciázással és hármashangzat-felbontásokkal teli, páratlan lüktetésű dallammal. A népi adatokhoz hasonló dallammal és szöveggel elsőként a Földes–Demeter-dalgyűjteményben (1876) jelent meg, lásd fentebb.

42 A negyedik sort nem jegyezték fel. <https://zti.hungaricana.hu/hu/8364/?list=eyJxdWVyeSI6ICJCb2tvcmlJhbiBlcHJcdTAwZTlzelx1MDE1MSJ9>.

43 <https://zti.hungaricana.hu/hu/15472/?list=eyJxdWVyeSI6ICJCb2tvcmlJhbiBlcHJcdTAwZTlzelx1MDE1MSJ9>.

44 További versszakok itt: <https://zti.hungaricana.hu/hu/198188/?list=eyJxdWVyeSI6ICJCb2tvcmlJhbiBlcHJcdTAwZTlzelx1MDE1MSBraXNsXHUwMGUxbnlrYSBcdTAwZmNsIn0>

1.5. Az alföldnek sík mezején...

Kecskeméti legény

Az alföldnek sík mezején,
Ott terem a magyar legény,
Sugár leány szótte varrta
Gyolcs üng gatyá lobog rajta.

Nem vagyok én kósza betyár,
Ki csárdákon szerencsét vár,
Csak úgy járok a tanyára,
Házasodom nemsokára.

Pörge kalap nyomja fejét,
Cifra suba válla hegyét,
S ha felpattan a lovára,
El-kinyargal a tanyára.

Tisza mentin, Hódvív partján,
Mint a harmat, olyan a lány,
Vékony-karcsú a dereka,
Csókra csábít az ajaka.

Kecskeméti határ felől,
Csillag ragyog éjfél körül.
Én is oda való vagyok,
Hol az a szép csillag ragyog.

Oda mék én, ott akadok,
Szerelem madara vagyok,
Még ma szólok az anyámnak,
S neki váltok Csongorádnak.

1842

A *Mezei Naptár*ban jelent meg először 1842-ben (3. évfolyam 64), Erdélyi János is közölte 1847-ben (II. 437. sz.), Szabó József gyűjteményében is megtalálható (159), s az *Orgazda* című népszínműben is szerepelt.

A népi változatot csak egy versszakkal jegyezte fel Kodály Zoltán 1913-ban Páskaházán.⁴⁵ Az eredeti vershez képest *magyar legény* helyett *betyár legény* szerepel, majd összevonva következik a harmadik és a negyedik sor: *Gyolcs ing, gatyá lobog rajta, / a babája, szótte-fonta (varrta helyett)*, és ismét a harmadik sor. Ugyanez a gyakorlat jellemző a kottás gyűjteményekre is.⁴⁶ A harmadik sor szekvenciázó és motivikus, 8+8 szótagos. A felgyűjtött adathoz hasonlóak a *Dalfüzér*ben, Kiss Lajosnál és Szabó Józsefnél megjelent variánsok.

45 <https://zti.hungaricana.hu/hu/200200/?list=eyJxdWVyeSI6ICJBeiBhbGZcdTAwZjZsZG5laYBzXHUwMGVkaYBtZXplalx1MDBlOW4gIn0>.

46 <https://zti.hungaricana.hu/hu/184332/?list=eyJxdWVyeSI6ICJBeiBhbGZcdTAwZjZsZG5laYBzXHUwMGVkaYBtZXplalx1MDBlOW4gIn0>.

1.6. Forráskútnál juhászbojtár...

Kútnál

Forráskútnál juhászbojtár,
Arca piros, szeme bogár,
A forrásra nap alkonyán
Dalolva jön három leány.

Egyik így zeng: Én Istenem!
Csak itt volna a kedvesem,
Ki énnem vizet merne,
Szédüléstől megmentene.

Másik így zeng: Gyöngye vagyok,
Vízcsöbreim pedig nagyok,
Hej ha szeretőm itt lenne,
Be örömet segítene.

S a harmadik, mint a hajnal,
Elpirul, s mond bús ajakkal:
Egek ura, szent teremőm,
Mért nincs nekem is szeretőm?

A lányok ily énekléssel
A forráshoz értenek el.
A szép bojtár mindent halla,
S nekik viszont ő így dalla:

Kinek szédelgős a feje,
Szemeit, ha mer, hunyja be,
Ki egyszerre nem bír sokat,
Kétszer tegye meg az utat.

S kinek nincsen szeretője,
Adjon neki teremtője;
Im reá nyílt karokkal vár,
Ha tetszik, a juhászbojtár.

1835

A vers az *Aurorában* jelent meg először (1835, 171), majd 1846-ban Kecskeméthy Csapó Dániel *Dalfüzérkéjében* (IV. 52. dana). Erdélyinél is megtalálható (II. 500. sz.), továbbá a Földes–Demeter-dalgyűjteményben (1. 49). Somogy megyében bukkantam a népi emlékezetben élő variánsára, melyet négy versszakkal gyűjtött Vikár László Karádon.⁴⁷ Az eredeti formához képest nincsenek nagy változtatások, kizárólag szóelemek cseréje vagy félrehallásokból származó eltérések: *szédülés* helyett *szégyenlés* találkozunk. A karádi példa mazurka ritmusú dallama általában a Dunántúlra jellemző. Szövegei vegyes műfajokba tartoznak: Sobri Jósikáról szóló betyárdalok vagy párosítók.

47 <https://zti.hungaricana.hu/hu/6047/?list=eyJxdWVyeSI6ICJmb3JyXHUwMGUxc2tcdTAwZmF0blx1MDBlMWganVoXHUwMGUxc3pib2p0XHUwMGUxcjI9>.

Egy másik változatot Kodály Zoltán gyűjtött 1922-ben Túrricsén,⁴⁸ melynek „elődje” a Földes–Demeter-dalgyűjteményben és Bartalus István kéziratában is megtalálható.

1.7. A szép magyar legény beteg...

A szerelem betege

A szép magyar legény beteg,
Bántja a szerelemhideg,
Vetett ágya búfa-levél,
S magán kívül ő így beszél:

„Én ültettem a rózsafát,
Más töri le a bimbóját,
Én szerettem egy szép barnát,
Más éli vele világát.

Piros almát szakasztottam,
Barna galambomnak adtam,
Ő az almát törbe rakta,
Szóke legényt fogott rajta.

Szóke legény barna lányhoz,
Nem illenek ők egymáshoz,
Nézz babám, én barna vagyok,
Épen hozzád való vagyok.”

A szép legény folyvást beteg,
Gyötri a szerelemhideg,
Ki gyógyítja meg a szegényt,
A sinlődő magyar legényt?

A német lány kényes igen,
Nem is szeret oly melegen,
A tót leány énekelne
Akkor is, ha sírni kéne.

Érzékeny a magyar szíve,
Ha látja, hogy szenved híve:
Szegény magyar legény baján,
Nem segíthet, csak magyar lány.

1837

Eredetileg az *Aurorában* jelent meg 1837-ben. Erdélyi János (II. 114) és a *Magyar Dal Album* (II. 284) is közreadta. A legkorábbi népi adatot Kodály Zoltán rögzítette 1912-ben Peszektergyénen (Nyitra m.).⁴⁹ További folklorizálódott változatot gyűjtött Balla Péter 1934-ben Andrásfalván.⁵⁰

A néphagyományban továbbélő két szöveg hasonló változtatásokkal maradt meg. Mindkét szöveg összevonja az első és az ötödik versszakot, és mindkettő-

48 <https://zti.hungaricana.hu/hu/182839/?list=eyJxdWVyeSI6ICJGb3JyXHUwMGUxc2tcdTAwZmF0bX1MDBlMWwgIn0>.

49 <https://zti.hungaricana.hu/hu/189077/?list=eyJxdWVyeSI6ICJBIHN6XHUwMGU5cCBtYWd5YXlIgbGVnXHUwMGU5bnkgYmV0ZWcifQ>.

50 <https://zti.hungaricana.hu/hu/188107/?list=eyJxdWVyeSI6ICJBIHN6XHUwMGU5cCBtYWd5YXlIgbGVnXHUwMGU5bnkgYmV0ZWcifQ>.

ből hiányzik az *Én ültettem a rózsafát* gondolatmenet. A bukovinai adat azért érdekes, mert továbbkölti a nemzetiségcsúfoló szöveget, és a hetedik versszak utolsó két sorát hozza vissza:

A román lány olyan lusti,
Nem tud egy szép csókot adni.
Így hát szegény legény baján,
Nem segít más, csak magyar lány.

2. Részleges átvétel

2.1. Kicsiny a lány, nagy a gondja...

Kis leány gondja

Kicsiny a lány, nagy a gondja,
Anyja kérdi, még sem mondja,
Ha nem mondja az anyjának,
Mondja meg a galambjának.

Ha én kicsiny leány volnék,
Anyám előtt nem búsulnék,
Mert az anya bár mily kegyes;
Így szidna: miért vagy szerelmes?

De ha látna egy szép legényt,
Sohajtanék: oh én szegény!
S ő így szólna: kis angyalom,
Hej nekem is nagy a bajom!

1837

Elsőként az *Athenaeumban* jelent meg Szilágyi álnéven 1837-ben. Megtalálható Erdélyinél (II. 504. sz.), a *Magyar Dal Albumban* (I. 84), a *Magyar Daltárban* (I. 121) és Kiss Lajos kéziratában (II. 561).⁵¹ A vers első versszaka köszön vissza az 1954-ben Vikár László által feljegyzett somogyi példában.⁵²

51 *Kiss Lajos kézírata* (1846–1879), OSZK Ms. mus. 483.

52 <https://zti.hungaricana.hu/hu/4181/?list=eyJxdWVyeSI6ICJraWNzaW55IGEgFx1MDBlMlW55In0>.

2.2. Nem hittem én, de már hiszem...

Nincs mentség

Nem hittem én, de már hiszem
 Hogy szerelmem búra viszen,
 Búra viszen, búbanatra,
 Ezer gyötrő gondolatra.

Elbolygok én a mezőre,
 Mezőről a vad erdőre,
 Vad erdőről a hegyekre,
 A hegyek legtetéjére.

Piros orcám, hová levél?
 Hervadsz, mint az őszi levél,
 S mint a homokban nőtt bokor,
 Melyet belep a fojtó por.

Talán enyhít a zöld mező,
 Keménnyé tesz a vad erdő,
 S a nagy hegynek nagy a szele,
 Tán elviszi búmat vele.

De nincs sehol maradásom,
 Visszaragad vonzódásom,
 Visszaragad Erzsikéhez,
 Szivem édes kedveltéhez.

1833

Az *Aurorában* jelent meg 1833-ban *Népdalok* címmel, Cz jeggyel. Első versszakát idézi a *Rajzolatok* (1836. I. félév 30. sz. 233). Dallammal megtalálható a *Magyar Dal-Albumban* (I. 84–85) és annak szöveggyűjteményében, a *Magyar Dal-tárban* (1. 122–123). Kecskeméthy Csapó is közölte 1844-ben a *Dalfüzérkében* (1.28 dana). Az első versszak a néphagyományban elterjedt szöveg, *Sose hittem, de már hiszem...* Kezdősorként élő példáját Demény Piroska gyűjtötte Vámosgálfalváról 1977-ben.⁵³

Dallama a Maros–Küküllők vidékén nagy számban megtalálható pszalmoidizáló stílusú példa. Második és harmadik versszakai az első „továbbköltése” és egy újabb műköltői szöveg: Csokonai Vitéz Mihály *Szegény Zsuzsi, a táborozás-kor* című versében is megtalálható, közköltészeti eredetű vándorstrófák.⁵⁴

53 <https://zti.hungaricana.hu/hu/106842/?list=eyJxdWVyeSI6ICJcdTAwYzluIG5lbSB0aXR0ZW0sIGRIIG1vc3QgaGlzemVtIn0.>

54 Különösen érdekes jelenséget láthatunk, mert nem a Csokonai-vers folklorizálódik Czuczor versével, hanem ez már Csokonainál is idézet. Az *Estve jött a parancsolat* kezdetű szöveg egy önálló közköltészeti szövegcsalád, amely jellemzően az itt is idézett strófákkal kezdődik és eltérően folytatódik. Vö. CSÖRSZ Rumen István, *A kesergő nimfától a fonóházi dalokig: Közköltészeti hatások a magyar irodalomban (1700–1800)*, Irodalomtudomány és kritika: Tanulmányok (Budapest: Universitas Kiadó, 2016), 280. Csokonai és Czuczor módszerébe egyaránt beleillik, hogy költeményeikbe közismert szövegrészleteket integráltak.

Összegzés

A XIX. századnak kétirányú volt a folklorizációs gyakorlata: az írásbeliség és a szájhagyomány. Az írásbeliségnek van egy saját közege (olvasóközönség), de emellett jelen van az énekelt szájhagyomány. A tömegesedő sajtó és a gyűjtemények felvesznek szövegeket, és széles körben elterjesztik azokat. Ha a költők művei nagy népszerűsége tesznek szert, akkor dallammal is társulnak: vagy egy már ismert dallamhoz illesztik, vagy új zenét írnak hozzájuk. A folklorizáció folyamata összetett és sokszor kiszámíthatatlan. A versek néphagyományba való bekerülése nem vezethető le pontosan, tovább élésüket vizsgálva viszont már megállapítható, hogy a megjelenések száma, illetve az elterjedtsége nagy befolyással bír a folklorizációra.

Czuczor verseinek széles körű ismertségét számos megjelenés segítette: a XIX. századi gyűjtemények, a korabeli sajtó, a kisebb verses válogatások, a kalendáriumok és a ponyvák. Számos zeneszerző húzta rá a verseit a korban nagy divatját élő népies műdalokra, melyek szintén megjelentek különböző, népszerű gyűjteményekben, illetve népszínművekben. De nemcsak terjesztésre és összegyűjtésre szánt művekben jelennek meg a népdalai, hanem az oktatásban is: találkoztam velük tanító- vagy kántorképző iskolák éves értesítőjében is. Annak a versnek, amelyet az írásbeliség mellett az oktatás is támogat, még nagyobb esélye van a folklorizálódásra, mert a XIX. század végétől megnő az iskolák szerepe, emelkedik az írni és olvasni tudók száma, s a paraszti tömegek körébe is eljut a ponyva és a kalendárium.

Czuczornak azok a versei maradtak meg a népi emlékezetben, amelyek a legtöbb írásos formában jelentek meg, és így több évtizedig keringtek közkézen és közszájon. A népdalszöveg maga csupán a felszín, amely számos csatornán és közegen hatolt át ahhoz, hogy ma népdalként ismerjük és énekeljük. Czuczor munkássága csak egy példa azokból a XIX. századi költőkből, akiknek a verseivel népdalok szövegében találkozhatunk, és akik művei alakító hatással bírtak a népköltészetre.